

O hrdinství aneb Hloupý Honza

Ať už dáme tomu zjištění předznamenání kladné nebo záporné, faktem zůstane, že česká kulturní tradice, a tedy ani česká literatura nemá skutečného hrdinu. Reka tedy — aby bylo přesně rozuměno, o čem je tu řeč.

Marně budeme obracet české písemnictví z rubu na líc — Rolanda, Parsifala, Robina Hooda, Tři mušketýry, Tarase Bulbu, Dona Quijota, prince Bedřicha Homburského, ale ani Sardinského bubeníka anebo Roberta Jordana tu nenajdeme. Alexandr středověkého eposu je import právě tak jako Bruncvík anebo Rinaldo Rinaldini našich prababiček. Ne že by nebyly tyto postavy u nás zdomácněly a že bychom je z nějaké vrozené úzkoprstosti neměli v oblibě: kluci i muži nesčetných generací se vzrušovali jejich rekovnými činy, bez dechu se účastnili jejich podivuhodných dobrodružství... Nicméně figury rekovného ražení prostě neprodukuje, a kdykoli jsme se o to pokusili, dopadlo to vždycky nevalně.

Už naši obrozenci z toho měli pocit méněcennosti a těžkou hlavu. Aniž se příliš ptali po tom, jaká je toho příčina, mrzel je ten deficit a rádi by jej byli napravili. Připadalo jim, že i my máme právo na své Nibelungy či na české „chansons de geste“, a když nenašli při nejlepší vůli po hrdinských zpěvech ani stopy, sestrojili k všeobecnému užitku Záboje, Slavoje, Zbyhoně a ještě asi půl tuctu národních reků. Píše se o konstruktérech této nacionální mytologie jako o idealistických a rafinovaných falzifikátorech, ve skutečnosti však byli patrně sami tak pevně přesvědčeni, že hrdinské písemnictví musí být součástí každé národní kultury, že když svá falza vyráběli, nahrazovali podle svého nejlepšího přesvědčení pouze to, co se z dopuštění osudu prostě nedochovalo.

Velkého vděku se nedočkali. Nejen že se na ně dodnes pohlíží jako na černé ovce, ale ta ostuda se dokonce ani nevyplatila. Zatímco třeba Macphersonovy padělky *Ossianových písní* organicky vrostly do kulturní tradice v zemi svého zrodu a významně ovlivnily evropskou literaturu, „staročeské“ rukopisné podvrhy se venkoncem neujaly — leda že se z nich odvodila jedna literární větev českého mýtu, oficiálně opuncovaného pošetilým starcem, ale právě proto naveskrz nelidového. Podobně se vedlo všem, kdo chtěli stvořit českého pozitivního reka. Neuspěl Smetana se svým příliš lohengrinovským Daliborem, neuspěl Svatopluk Čech s Lešetínským kovářem, Alšův Bohatýr nikdy nevystoupil z plochy ideogramu a nevedlo se ani Zeyerovi, když se pokusil zachránit rukopisnou pseudohistorii alespoň jako literaturu. Nepodařilo se to ani po čtyřicet let, ve kterých neměli ředitelé české kultury větší ambici než přisluhovat u porodu „kladného hrdiny“.

Jen Aloisu Jiráskovi se povedlo několik vskutku životných „rekovných“ ražeb: po Kosmovi zděděný Bivoj a Horymír a Čestmír, Jánošík a Kozina, mlynář z Lucerny a snad ještě i pár epizodních postav z jeho historických románů. Jirásek totiž postřehl, či intuitivně vycítil, že česká figura rekovná neodolatelně inklinuje do folklórní oblasti a že se vlastně autenticky realizuje výhradně jako postava pohádková.

Předejděme tu možnému nedorozumění malou odbočkou. Nikdo jistě nemá v úmyslu popírat reálnost, věrohodnost ani společenskou účinnost českých hrdinských osobností historických. Bez svatého Václava, Husa a Žižky, bez barokních světců a buditelských idealistů, bez havlíčkovských mučedníků a statečných lidí prvního, druhého i třetího odboje by naše národní sebevědomí už dávno muselo být dočista v troskách. Ale právě že tyto osobnosti jsou ve své historické nespornosti a konkrétnosti vystaveny soudu, chvále či haně, obdivu či odsouzení, je možno je interpretovat — a tedy jen stěží převést na jmenovatele dosti obecného, aby na něm mohla být založena standardní představa hrdinství anebo přijatelný národní hrdinský mýtus. Tak se vedlo

ovšem i jiným; ani u Románů, Germánů a Anglosasů se nestávalo často, že by historická osobnost přerostla sebe samu k ideálnímu prototypu. Literární hrdinská postava však odpovídala jednotlivým dějinným skutečnostem mnohem častěji než u nás a konkrétní rekovné činy se mohly snáze rozpoznat v ustálených ražbách tu pošetile quijotovských, tu vojácky siegfriedovských anebo zas dvorně tristanovských.

U nás byl takovému ztotožnění básně a pravdy většinou na překážku sám charakter „rekovného syžetu“. Jeho vznešená gesta a slavnostní průběh, ušlechtilé výroky, jimiž musí být naplněn, i rekvizity, bez nichž se neobejde, lze uskutečnit jenom pomocí materiálu — který u nás jakožto společenská realita vlastně nikdy neexistoval. Jestliže se mělo vyhovět poptávce, která po něm u nás ovšem nebyla o nic menší než kdekoli jinde, musel být z historických souvislostí vyňat, umístěn do neutrálního prostoru pohádky — a takto folklorizován musel být i jeho hrdina. Princ, rytíř, důstojník či intelektuál se proměnil v Hloupého Honzu. Nositelem rekovného syžetu se stal — abychom se vyjádřili jednoduchým samoznakem — Sancho Panza, který zatlačil Dona Quijota na místo figury podružné a pomocné.

Syžet tím ovšem doznal charakteristických změn. Než se jimi budeme zabývat, poznamenejme ještě, že Hloupý Honza — také Český Honza, jak se u nás rádo říkává — je v české vyprávěčské tradici figura naprosto okrajová a vlastně docela nereprezentativní. Původně vystupuje v oněch anekdotách, kde se „učí latinsky“, kde se vrací z výletu za humna, když snědl všechny buchty — a když opakuje svoje „sudkulatý, rystupije...“, nezdá se, že by byl příliš osvíceného ducha. Jestliže i tak vítězí, tedy po zákonech příběhu, pak protože má „štěstí“, rozhodně ne proto, že by v něm bylo cosi rekovného. Nositeli onoho lidového hrdinství v českých pohádkách jsou spíše mazaní krejčíci, nejmladší chalupničtí synkové, vykutálení ševci, chasníci čtrnáct let kojení, popřípadě velmi klasické pohozené královské děti. Jmenují-li se občas — ostatně velmi zřídka — Honza či Janek, je to vnější okolnost. Hloupý Honza jako pohádkový

rek — třeba se to zdá sebepodivnější — je u nás spíše umělý literární výtvar, svodná figura lidových hrdinů, kteří ke svému jménu přišli nápodobou podle ruského Ivanušky Hlupáčka. Ale to už jsou jemnosti...

Když je pomineme a přistoupíme na všeobecně srozumitelné pojmenování Hloupý Honza, budeme nejdříve postaveni před úkol revidovat romanticko-sociální hledisko, které na tomto literárním typu tvrdošíjně ulpívá. Popsalo se mnoho papíru výklady o tom, že Český Honza vůbec není hloupý. Je prý to těžkopádný, jadrný venkovan, který se tak snadno nerozhýbá, ale když už, tak to stojí za to. Tváří se přihloupě, ale to jen proto, že má vlastně za ušima. Je to ten „český sedláček — vychytralý panáček“, který svým zdravým „selským rozumem“ posléze vždycky přetrumfne degenerovaného aristokrata... Jedním slovem: Hloupý Honza je v tomto pojetí ztělesněním „urozeného divocha“ romantiků, „člověka z lidu“ buditelských gründerů, „demokratické většiny“ státoprávních politiků, popřípadě „rolnicko-dělnické avantgardy“ socialistů. Je politickým symbolem. Do něj — a znovu připomeňme, že tu jde o velmi umělou literární konstrukci — se promítají národní i sociální tužby a on svými chytráckými vítězstvími pomáhá hojit národní i sociální pocity méněcennosti. Často byla jeho antiheroická protřelost vyzdvihována rovnou jako trest národního ducha a povahy. A doposledka se partajní ústřední výbor tvářil jako shromáždění Českých Honzů, kteří vyhráli ne půl, ale hned celé království. Tento Honza je uvědomělý Švejk, kterému pomohla dobrá víla nebo čert.

Avšak tento Honza nemá nic společného s pohádkovým rekem české lidové tradice. Proto také neodráží hlubinu, ale pouze pragmatický povrch národní mentality. Je kanonizovaným ústupkem trpké zkušenosti.

Český folklórní hrdina není utvářen — jako ostatně žádný hrdina pořádného příběhu — společenskými traumaty, ale zákonitostmi syžetu. Když zvítězí favorit, je to sice pravděpodobné, ale příběh zůstane bez pointy. David nezabil Goliáše proto, že Židé měli víc historické pravdy než Filištinští, ale protože byl menší;

kdyby byl zvítězil Goliáš, bylo by to prostě sprosté a nikdy by se o tom nebylo vypravovalo, jako se o dějinných sprostotách nikdy příběhy netradují. Žádný rek také nevíteží rovnou. Co by zbylo z příběhu, kdyby si Tristan vzal Isoldu rovnou za ženu a kdyby si pyšná princezna neposílala Honzu pro ztracený prsten a pro živou vodu? A stála by *Odyseea* vůbec za čtení, kdyby byl Lstivý nastoupil s rotou vycvičených mstitelů, místo aby se dal slavně poznat v ubohém žebrákovi?

Tak je to v pořádku — a Hloupý Honza není žádná česká specialita. I mocné národy, které se nikdy nemusely krčit v koutku, mají své Popelky, i odpradávná demokratické společnosti mají své Ulenspiegly. Co liší české Honzy, Valibuky, chytré krejčíky a prince Bajaji od jejich dvojníků ve variantách jiných národů, je jejich postavení v souvislostech národní kultury.

Jsou jako dokonalí hrdinové osamoceni: jen oni sami nesou všechnu slávu i tíhu skvělého a dokonalého hrdinství. Nemají předlohy ve skutečnosti a nemají ani naději, že by svým příkladem mohli do skutečnosti zasáhnout. Jestliže se snad někde jinde občas i stalo, že d'Artagnan, který přijel na rezavém koni, rozhodoval o osudech říše — takovou osobností byl ve skutečnosti třeba Beaumarchais —, u nás chalupník, když pobavil hraběcí dceru, dostal nejspíš pár snopů žita nebo metr dřeva. Český hrdina je tedy bytost povytce pohádková, která žije výhradně v čase a v prostoru mýtu. Aby se však vůbec mohla do tohoto prostoru dostat, je třeba, aby navlékla masku, aby zatajila svůj původ. Proto je převlek jedna z nejužívanějších rekvizit naší pohádky.

Převlek je tu však proto, aby byl odhozen. Stává se to obvykle tak, že princ sejme z hlavy ovčí kůži, aby se mohly rozpustit zlaté vlasy na podiv světu. Honza však odkládá rytířský plášť, aby se pod ním mohla objevit selská halena. Teprve jako vítěz se může přiznat ke svému původu, teprve vítězstvím se vlastně legitimuje jakožto muž hodný boje.

Bylo by teď právě tak snadné jako falešně vyvodit odtud závěry o českém hochštaplerství, o přepínání, o podstatném nedostatku

hrdinství v naší povaze. Zůstaňme při prostém zjištění, že Český Honza žije navzdory všem historickým okolnostem patrně proto, aby se jednou dočkal, že ten rozpor mezi básní a pravdou, pohádkou a skutečností bude překonán.